

اشاره

در راستای دانش‌افزایی منابع انسانی و به منظور افزایش فرصت و دسترسی با هدف توسعه عدالت آموزشی و بهبود تنوع در شیوه‌های ارائه محتوای آموزشی و غنا بخشیدن به محتوای آنها، با همکاری مرکز برنامه‌ریزی و آموزش نیروی انسانی بهره‌گیری از امکانات و فرصت مجلات رشد، دوره آموزشی زیر ارائه می‌شود.

همکاران گرامی می‌توانند در صورت عدم دسترسی به نسخه چاپی مجلات از فایل الکترونیک مجلات مندرج در وبگاه مجلات رشد بهره‌برداری کنند.

وزارت آموزش و پرورش
مرکز برنامه‌ریزی و آموزش
نیروی انسانی

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی

مجله رشد

عنوان دوره: نقش آموزش فنی و حرفه‌ای و مهارتی در توسعه

کد دوره: ۹۳۰۰۱۲۰۱

زمان دوره: ۱۶ ساعت

مخاطبان: هنرآموز، سرپرست بخش، رئیس هنرستان، معاون هنرستان

منابع: مجله شماره ۲۸ و ۲۹

با تشکر از: احمد دانشفر

آمایش سرزمین

غلامحسین حسین زاده یوسفی

«آمایش آموزشی» مبتنی بر آموزه‌ها
و استلزامات «آمایش سرزمین»

چکیده

موضوع آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و مهارتی و نقش آن در توسعه اقتصادی از دیرباز مورد بحث و گفت‌وگوی فراوان بوده است. از سویی، توسعه یک جریان چند بعدی است که شامل تجدید سازمان و نوسازی تمام سیستم‌های اقتصادی و اجتماعی می‌گردد. این نوسازی علاوه بر بهبود درآمدها و تولید، دربرگیرنده تغییرات بنیادی در ساختارهای سازمانی، اجتماعی و اداری نیز می‌گردد. آموزش‌های فنی و حرفه‌ای انجام فعالیت‌هایی است که می‌تواند فرد را برای احراز شغل، حرفه و کسب و کار آماده نماید یا کارایی و توانایی وی را در انجام آن افزایش دهد. این آموزش‌ها کسب مهارت‌ها را در راستای تکنولوژی و علوم وابسته به همراه دانش‌های خاص مربوط به شغل و در بخش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ارائه می‌دهد.

آموزش‌های فنی و حرفه‌ای به سبب انعطاف‌پذیری نشئت گرفته از خصیصه‌های بازار کار و اوضاع اقتصادی کشور و نیز به دلیل آموزش و ایجاد مهارت‌های لازم در افراد برای توانایی در احراز مشاغل، نقش به‌سزایی در اشتغال دارد. همچنین به این نوع آموزش‌ها به عنوان ابزار برای مقابله با بیکاری بالاحص بیکاری ساختاری که ناشی از تغییرات در اقتصاد جهانی می‌باشد، نگرینسته می‌شود. در واقع خصیصه این آموزش‌ها، نوعی پرورش «کارآفرین» است، به این معنی که افراد پس از کسب مهارت و تخصص دانش فنی، قادر خواهند بود که فرصت‌های شغلی مناسبی را به‌دست آورند و یا در نهایت فرصت شغلی ایجاد نمایند (<http://www.jobportal.ir>).

آموزش‌های فنی و حرفه‌ای در دسته‌بندی‌های رسمی، غیررسمی و سازمان‌یافته صرف‌نظر از حوزه شمول آن‌ها همواره در تعامل با محیط بیرونی خویش هستند، درجه این تعامل بستگی به روش اجرای آموزش‌های فنی و حرفه‌ای در هر کشوری دارد. در این راستا آن‌چه که باید مورد توجه برنامه‌ریزان آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و مهارتی قرار گیرد، تعیین مسیر همراه با ارتقاء است که متأسفانه تاکنون به آن توجه نشده است؛ از جمله آن‌ها تعیین ظرفیت آموزش‌های فنی و حرفه‌ای بدون نگاه به ظرفیت‌های جذب و توسعه مناطق ناهمگن کشور بوده است. شاید بهترین دلیل آن «عرضه‌محوری» آموزش‌های مذکور به جای «تقاضا‌محوری» و یا حرکت‌های شتاب‌زده در توسعه کمی بوده است (آزاد، ۱۳۸۷، ص ۲۰۳).

در حالی که عرضه آموزش بستگی به استراتژی توسعه دارد. این امر به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه مصداق دارد. استراتژی توسعه تعیین می‌کند که چه مقدار از مکان و ظرفیت آموزشی فراهم گردد، چه نوع آموزشی ترویج شود، چه کسی به مکان‌های آموزشی راه یابد و چه سطوح تحصیلی مورد عنایت قرار گیرند. لذا، عرضه آموزشی راه، باید با معیارهای دیگری که غالباً اقتصادی هم نیستند، سنجید. بدین ترتیب، نخست استراتژی توسعه برگزیده می‌شود و سپس به‌طور اقتصادی در مورد آموزش بحث می‌گردد. بنابراین، اگر با هر نوع معیاری-اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، استراتژی توسعه صنعتی را از طریق استراتژی‌های توسعه صادرات و یا جایگزین واردات برگزینیم، به سطوحی خاص از آموزش توجه بیشتری معطوف می‌گردد، تا این‌که استراتژی توسعه خودمحور، انتخاب شود (<http://dociran.com>).

روش پژوهش

در این مقاله با استفاده از اسناد کتابخانه‌ای و مراجعه به سامانه‌های اینترنتی برای جمع‌آوری داده‌ها و به روش توصیفی - تحلیلی تلاش می‌شود نقش برنامه‌ریزی آموزشی آموزش‌های فنی‌وحرفه‌ای و مهارتی با «رویکرد مدیریت منابع انسانی» مبتنی بر «طرح آمایش سرزمین» و رابطه آن با توسعه و تأثیر منابع انسانی بر آهنگ توسعه منطقه‌ای و به بیانی دیگر فراهم کردن داده‌هایی برای پی‌ریزی «طرح جامع آمایش آموزشی» مورد بررسی قرار گیرد و با بررسی احکام و سیاست‌های متناسب با وظایف و مأموریت‌های آموزش و پرورش در اسناد بالادستی، زمینه تحقق این مهم به عنوان مهم‌ترین وظیفه «کارشناسان آموزش‌های فنی‌وحرفه‌ای و مهارتی استان‌ها و مناطق آموزشی کشور» تبیین و تشریح گردد.

کلیدواژه‌ها: آمایش سرزمین، آمایش آموزشی، برنامه‌ریزی آموزشی آموزش‌های فنی‌وحرفه‌ای و مهارتی

۱. مقدمه

در سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی، ایران در افق چشم‌انداز بیست ساله، جامعه‌ای برخوردار از دانش پیشرفته و توانا در تولید علوم و فناوری ترسیم شده است. در این بین نقش وزارت آموزش و پرورش، به عنوان یکی از ارکان اساسی در «توسعه سرمایه انسانی»، از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است که تحقق این هدف را با رویکرد عدالت اجتماعی و با محوریت عدالت آموزشی مورد توجه قرار داده است. در این راستا فراهم ساختن زمینه‌های دسترسی آحاد افراد جامعه به آموزش و پرورش با کیفیت و ایجاد فرصت‌های برابر یادگیری، در اولویت قرار دارد.

از سویی دیگر تقویت هویت دینی و علمی دانش‌آموزان و رشد فضایل اخلاقی و تحکیم مبانی اعتقادی و معنوی آنان، استفاده از علوم و فنون و تجارب پیشرفته جوامع بشری و همچنین توسعه و تقویت مشارکت‌های مدنی و غیردولتی در امر تعلیم و تربیت از جمله اهدافی است که وزارت آموزش و پرورش برای تحقق آرمان «جامعه‌ای متکی بر سرمایه انسانی» مدنظر قرار داده است.

«سند نقشه علمی کشور»، سند «تحول بنیادین آموزش و پرورش» و قانون برنامه پنجم توسعه کشور (۱۳۹۴-۱۳۹۰)، احکام و سیاست‌هایی را متناسب با وظایف و مأموریت‌های آموزش و پرورش معین کرده است. با توجه به این نکته که آگاهی از نحوه اجرا و میزان پیشرفت طرح‌ها و برنامه‌های در دست اجرا می‌تواند زمینه‌های لازم را برای توسعه کیفی آموزش و پرورش فراهم آورد. (حصاری، ۱۳۹۰) استمرار رشد اقتصادی و تعامل با اقتصاد جهان، مستلزم توجه بیش از پیش به سرمایه انسانی است. علاوه بر این، اشتغال و افزایش بهره‌وری نیز به تطبیق مناسب آموخته‌های نیروی کار با تقاضای بازار کار نیاز دارد. این آموخته‌ها طی سال‌های اشتغال نیروی کار نیز نیازمند به‌روز شدن است. از این‌رو، بازآموزی

نیروی کار نیز بخشی تفکیک‌نشده از حفظ کارایی نیروی کار است. در این صورت آموزش فنی‌وحرفه‌ای بخشی اساسی در انباشت سرمایه انسانی، آموزش مهارت‌های موردنیاز بازار کار و بازآموزی نیروهای شاغل به‌شمار می‌آید (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۹).

محدودیت‌های منابع پایه، شرایط اقلیمی، نسبت فزاینده مصرف و منابع مالی در دسترس و راهبردهای پیش‌فرض توسعه در سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور نشان داد که ما به برنامه‌های استراتژیک، منطبق با توان‌مندی‌ها و تنگناهای سرزمینی را نیازمندیم (<http://www.agri-peri.ir>). کارشناسان آموزشی در آموزش و پرورش که برنامه‌ریزی توسعه آموزش، برنامه‌ریزی منابع انسانی و برنامه‌ریزی آموزشی و درسی را زیرنظر دارند باید به یافته‌های «آمایش سرزمین» دقت و توجه کافی نمایند و علی‌الخصوص به اهمیت «واحد منطقه» در برنامه‌ریزی واقف باشند. برنامه‌ریزی، با توجه به «آمایش»، می‌تواند دانش‌آموزان فنی‌وحرفه‌ای هر منطقه را به سمتی سوق دهد که به توانمندی‌های منطقه خویش آگاهی یابند و بتوانند در آینده در جهت شکوفایی منطقه زندگی خود مؤثر واقع شوند (قاسم‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۱).

آمایش سرزمین از دهه ۱۹۵۰ اهمیت ویژه‌ای یافته و اساس همه انواع برنامه‌ریزی در کشورها را، اعم از ملی و منطقه‌ای، تشکیل داده است. در این بین برنامه‌ریزی در آموزش و پرورش با همه گستردگی و در کلیه سطوح آن نیز از این قاعده مستثنا نیست. در واقع اطلاعات حاصل از آمایش سرزمین، که با تأکید بر مناطق و پیمایش دقیق آن‌ها حاصل می‌شود، نقشه جامعی است که توانایی‌ها، قابلیت‌ها، فرصت‌ها و نقاط ضعف هر منطقه از کشور را با دقت به نمایش می‌گذارد (قاسم‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۱).

با وجودی که تهیه طرح آمایش سرزمین از وظایف سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و سازمان‌های استانی تابع آن برشمرده شده است، ولی از سال ۱۳۷۱، همه دستگاه‌های اجرایی موظف شده‌اند که برنامه‌های عملیاتی خود را منطبق با مصوبات طرح آمایش سرزمین تنظیم نمایند. هم‌چنین در نقشه علمی کشور، در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و در سند برنامه درسی ملی و برنامه پنجم توسعه اقتصادی، به این ضرورت پرداخته شده است.

یکی از وظایف اصلی و از نقش‌های سازنده کارشناسان آموزش‌های فنی‌وحرفه‌ای استان، بازکردن این مدار بسته و برقراری رابطه تعاملی بین «مراکز آموزش فنی‌وحرفه‌ای و مهارتی»، «بازار کار» و «برنامه توسعه ملی، استانی و منطقه‌ای» در چارچوب مطالعات طرح آمایش سرزمین است. پیچیدگی این امر زمانی نمایان می‌شود که بخواهیم داده‌های برنامه‌ریزی استانی و منطقه‌ای را با الزامات یک نظام متمرکز برنامه‌ریزی آموزشی، هم‌سو و هماهنگ نماییم. این مقاله با هدف آشنایی کارشناسان برنامه‌ریزی آموزش‌های فنی‌وحرفه‌ای و کاردانش استان‌ها و مناطق آموزشی با پیشینه، مروری بر اسناد بالادستی و مفاهیم پایه در

زمینه «آمایش سرزمین» و «آمایش آموزشی» نگاشته شده است.

۲. مروری بر سیر تحول آموزش و پرورش در کشورهای در حال توسعه

۱-۲. اقتباس «الگوی نوسازی» برای توسعه اقتصادی و اجتماعی

در آغاز، به آموزش هم‌چون ابزاری برای سرعت بخشیدن به نوسازی کشور می‌نگریستند. در این دوران، اقتباس «الگوی نوسازی» برای توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور، مشاغل بسیاری را پدید آورد که به آموزش رسمی نیازمند بودند و در نتیجه، نوسازی سریع، مستلزم افراد تحصیل‌کرده بیشتری بود. با این حال، با نظری به گذشته می‌توان نتیجه گرفت که آموزش تا حدودی نوعی «تهاجم فرایند نوسازی» تلقی می‌شد، به‌طوری که به نظر می‌رسید گسترش سریع نظام آموزشی، کلید جادویی پیشرفت سریع اقتصادی باشد. در حقیقت، این فرایند توسعه است که موجب پیدایش تقاضا برای آموزش رسمی و دانش‌آموختگان (فارغ‌التحصیلان) مدارس می‌شود.

هم‌چنین، آموزش را به صورت ابزاری برای روشننگری مردم براساس فلسفه «همه‌چیز برای همه‌کس» می‌نگریستند. بدیهی است که این هدف نیز نیازمند گسترش سریع نظام آموزشی با هدف‌های نهایی «اجباری کردن آموزش در مدرسه» و «ریشه‌کن ساختن بی‌سوادی در بین بزرگسالان» بود.

در مرحله سوم، آموزش رسمی موجب «پیدایش و تقویت احساس هویت و یک‌پارچگی ملی» شده است. این موضوع برای بسیاری از کشورها، یک ضرورت سیاسی بود، زیرا وفاداری بسیاری از مردم، عمدتاً بر گروه‌های نژادی، مذهبی یا قبیله‌ای استوار بود.

سرانجام، آموزش می‌بایست نقش خود را در تداوم فرهنگ ملی، هماهنگ با تغییر سریع شرایط اقتصادی و اجتماعی ایفا می‌کرد.

افزون بر این‌ها، ما باید عقاید معلمان و کسانی را، که مأمور انجام این کار بودند، به همان اندازه و همچنین آرزوها و توقعات زیاد مردم را مورد توجه قرار می‌دادیم.

در نهایت، مردم به ملاحظات و هدف‌های نظری علاقه‌مند نبودند اما به این نظر واقع‌گرایانه معتقد بودند که «آموزش، تنها راه نیل به استاندارد بالاتر زندگی» به‌شمار می‌رود.

به مرور، هدف مسئولان و انتظارات والدین در گسترش سریع تسهیلات آموزشی موجود، به هم نزدیک شد، به‌طوری که تقریباً در هر کشوری این موضوع به نوعی «انفجار آموزشی» انجامید و بهای این انفجار بالا بود:

- کمبود واقعی ساختمان‌های مدارس و وسائل آموزشی؛
- نبود معلمان با تجربه، که به افزایش تعداد دانش‌آموز نسبت به هر معلم منجر شد؛

- گسترش سریع تربیت معلم از طریق دوره‌های اضطراری، که در ترکیب یا تعداد زیاد دانش‌آموز به ازای هر معلم، موجب کاهش

مشهود کیفیت آموزش شد؛

- این موضوع، به نوبه خود بیانگر منزلت پایین آموزگاران در جامعه گردید؛

- شمار چشم‌گیری از کودکان، به‌ویژه در مناطق روستایی، از نقش‌های سنتی که در مزارع خانوادگی، صنایع دستی یا تجارت داشتند فاصله گرفتند؛

- مردم مناطق کمتر توسعه‌یافته در بسیاری از موارد، به دلیل تلاش مداوم‌شان برای فرستادن اجباری کودکان به درون نظام آموزشی و در صورت لزوم، فرستادن آن‌ها به مدارس خصوصی گران، واقعاً دچار مشکل شدند.

استمرار رشد اقتصادی و تعامل با اقتصاد جهان، مستلزم توجه بیش از پیش به سرمایه‌انسانی است. علاوه بر این، اشتغال و افزایش بهره‌وری نیز به تطبیق مناسب آموخته‌های نیروی کار با تقاضای بازار کار نیاز دارد

در نتیجه، تعادل میان تعداد دانش‌آموختگان مدرسه و تقاضا برای آن‌ها در بخش جدید اقتصاد، به سرعت برهم خورد:

در ابتدا، آموزش دوره ابتدایی برای تأمین شغلی با درآمد مناسب، کافی نبود که این کار، طبعاً برای یک بی‌سواد امکان نداشت.

به زودی، شمار دانش‌آموختگان مدارس متوسطه از تعدادی که توسط اقتصاد قابل جذب بود، بیشتر گردید و نهایتاً دانش‌آموختگان دانشگاه نیز، از این موضوع متأثر شدند.

بی‌آمد آن، برای کسانی که جذب بازار کار نمی‌شدند، یکی از این دو بود: بیکاری یا کاری که تحصیلات آن‌ها به درد آن شغل نمی‌خورد.

از دیدگاه تعلیم و تربیت، این توسعه فاجعه‌بار هم بود. مسابقه پر مانع‌گزینش، منجر به این شد که «هدف درس خواندن، فقط قبولی در امتحانات باشد». در نتیجه روند آموزش‌های کلامی و غیرعملی، که ویژگی نظام آموزشی سنتی و وارداتی بود، بیشتر تقویت می‌شد.

ضرورت تحقق هدف آموزش و پرورش ملی، مسئولان آموزش را به دادن پاسخ به این پرسش واداشت که: «خستین گام را در چه سطحی و در کدام بخش از نظام آموزش باید برداشت؟» روشن‌ترین پاسخ عبارت بود از بخش فنی و حرفه‌ای و کشاورزی و افزایش تعداد تکنسین‌ها و کارگران ماهر و نیمه‌ماهر، هم‌چنین تربیت متخصصان تربیت شده دانشگاهی، که تعدادشان اندک بود.

بسیاری از دولت‌ها کوشیده‌اند مشکلات دانش‌آموختگان مدارس ابتدایی مناطق کمتر توسعه‌یافته شهری و روستایی را با «برقراری آموزش‌های حرفه‌ای رسمی و غیررسمی» کاهش دهند. به هر حال، همان‌طور که آتی‌گیل (۱۹۵۳)، هشدار داده

است: «مدارس فنی و حرفه‌ای صرفاً بار بیکاری را از انبوه کارمندان دفتری به انبوه تکنسین‌ها منتقل می‌کنند، مگر این‌که این مدارس به عنوان بخشی از برنامه توسعه اجتماعی و اقتصادی که آموزش را به صورت یک نیاز محسوس [منطقه‌ای] در می‌آورد، ایجاد شده باشد.» به عبارت دیگر، «آموزش شغلی» تنها در صورتی که کارکرد دارد که «تقاضای محلی برای به کارگیری دانش‌آموختگان وجود داشته باشد» و شخص آموزش دیده بتواند واقعاً از مهارتش در همان محل، منطقه یا استان استفاده کند (مهندسان مشاور DHV از هلند، ۱۳۷۱، صص ۳۴۰-۳۵۵).

۲-۲ دورنمای آموزش در قرن بیستم و یکم

در قرن بیستم و یکم کشورهای موفق خواهند بود که شهروندانی خلاق، انطباق‌پذیر و ماهر داشته باشند. عبارت مشهور «اقتصاد پایدار» از ما چیزهای جدید را طلب می‌کند. در واقع نیاز به نوع، خلاقیت و کار سخت، تغییری نکرده است، تغییر در چگونگی انجام این کارهاست که اتفاق افتاده است.

تقریباً پذیرفته شده است که اهداف اقتصادی و اجتماعی از طریق آموزش فنی و حرفه‌ای و کسب مهارت‌ها، محقق می‌شود. باید با فراهم کردن فرصت‌های مناسب برای کسب مهارت و ارتقای توانایی‌های منابع انسانی، به تعهدات خود در زمینه رشد و رونق اقتصادی عمل کنیم و ارزش‌های اجتماعی نظیر عدالت اجتماعی و برابری فرصت‌ها را به اثبات برسانیم. در تمامی بخش‌های اقتصادی و در همه کشور، تقاضای فزاینده‌ای برای استفاده از نیروی کار ماهر و تحصیل کرده وجود دارد. این مسلم است که دولت یا کارفرمایان بزرگ هیچ یک به تنهایی نمی‌توانند نیروی کار ماهر تربیت کنند. برای تحقق این هدف، عزمی ملی نیاز است. لذا لازم است کلیه دستگاه‌های اجرایی در سطوح ملی، استانی و منطقه‌ای به الگویی برای تحقق اهداف آموزشی و مهارتی مورد نیاز کشور به دست یابند.

هم‌چنین توسعه آموزش فنی و حرفه‌ای و مهارتی، توجه به اهداف ملی، طرح‌ریزی اقدامات کلیدی مرتبط و تلاش برای ترسیم یک افق مشترک و نحوه دستیابی به آن مستلزم توجه به چالش‌های پیش‌روی زیر است:

- به دلیل وقوع انقلابی که در فناوری ارتباطی و اطلاعاتی پدید آمده و نیز پیدایش اقتصاد «دانش - محور» در سراسر جهان، تمامی وجوه و ابعاد زندگی، کار، تولید و مصرف ما دستخوش دگرگونی و تغییرات عمیق و ریشه‌ای شده است.

- مهارت‌های مورد نیاز اکثر مشاغل سنتی به سرعت در حال تغییرند و پاره‌ای مهارت‌های جدید به صورت مشاغل، تکنولوژی‌ها و صنایع نوین ظهور کرده‌اند.

- استفاده از کامپیوتر و سایر ابزار آلات متکی به تکنولوژی برتر، روش کار و تجارت را در تمامی نقاط کشور دگرگون ساخته است.

- برای این‌که در آینده از وجود منابع کار ماهر مورد نیاز اطمینان حاصل کنیم، باید از این نکته مطمئن شویم که کارگران

ایرانی برای به روز کردن مهارت‌های خود، هم‌زمان با انجام کار، فرصت لازم را در اختیار داشته باشند.

- طی دهه آتی با افزایش تقاضا در نیروی کار ماهر و مهارت‌یابی مواجه خواهیم بود، لذا باید سیستم آموزشی و یادگیری خود را تقویت کنیم. در گذشته فرض ما بر این بود که آموزش فقط در مدارس اتفاق می‌افتد. حالا آموزش و یادگیری در تمامی عمر ما اتفاق می‌افتد: قبل از مدرسه، در دوران خردسالی، در مدرسه و در طی ایام کار و فعالیت. همچنین به این واقعیت می‌رسیم که نظام آموزش و پرورش ما در دوره‌های تحصیلی ابتدایی و متوسطه و به ویژه در ارائه یک سوئیه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و مهارتی، بدون توجه به نیازهای بازار کار محلی، با نواقص مشهودی مواجه است. ما باید مسائل و چالش‌های هر سطح از سیستم آموزشی را به دقت مشخص و در یک برنامه‌ریزی منطقی برطرف کنیم تا مطمئن شویم که آیا این نظام می‌تواند آرمان‌های خود را در چارچوب برنامه بیست‌ساله توسعه تحقق بخشد و در پرورش افراد، با تحصیلات عالی و ماهر، نیز موفق شود؟

- واقعیت مسلم این است که جامعه و اقتصاد امروز ما به کسب مداوم مهارت و دانش نیازمندند. مهم‌ترین چالش ملی ما این است که سازمان‌های دولتی مجری آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و مهارتی رسمی و غیررسمی به تنهایی و با برنامه‌های متمرکز قادر به مواجهه با آن نیستند. سازمان‌های استانی، منطقه‌ای و جوامع محلی نیز در حوزه اقتدار و مدیریت خود، همانند ستادهای متمرکز برنامه‌ریزی، باید در قبال پیش‌بینی، تربیت و تأمین منابع انسانی مورد نیاز برای توسعه و رشد اقتصاد و جامعه خود، مسئول و فعال شوند (<http://www.javanemrooz.com>).

یکی از وظایف اصلی و از نقش‌های سازنده کارشناسان آموزش‌های فنی و حرفه‌ای استان، بازکردن این مدار بسته و برقراری رابطه تعاملی بین «مراکز آموزش فنی و حرفه‌ای و مهارتی»، «بازار کار» و «برنامه توسعه ملی، استانی و منطقه‌ای» در چارچوب مطالعات طرح آمایش سرزمین است

۳. آمایش سرزمین چیست؟

واژه «آمایش»، یک کلمه نوین فارسی است، از ریشه فعل «آمان» و «آمودن»، به معنی «آراستن، به رشته در آوردن و آماده کردن» (<http://www.tvlo.ir>).

آمایش سرزمین، که تلفیقی از سه علم جغرافیا، اقتصاد و جامعه‌شناسی است، شامل اقدامات سامان‌دهی و نظام‌بخشی به فضای طبیعی، اجتماعی، اقتصادی و ملی است. در واقع آمایش سرزمین با توجه به عامل انسان، محیط و منابع، نحوه استفاده

از این رو در سال ۱۳۶۲ انجام این وظیفه مجدداً براساس اهداف و آرمان‌های نظام جمهوری اسلامی ایران توسط سازمان برنامه و بودجه آغاز شد و در این رابطه دفتر برنامه‌ریزی منطقه‌ای ذیل معاونت امور مناطق سازمان تشکیل و مأمور انجام این مطالعات شد، نتایج مطالعات انجام شده توسط دفتر برنامه‌ریزی منطقه‌ای در ۶ مجلد در اواسط سال ۱۳۶۳ و گزارش نهایی مرحله اول طرح پایه تحت عنوان «خلاصه و جمع‌بندی مطالعات» که براساس نظرات واصله از دستگاه‌های اجرایی، اصلاح شده بود، در سال ۱۳۶۴ انتشار یافت و به مصوباتی از سوی دولت و شورای اقتصاد نیز منجر شد (<http://www.noandishaan.com>).

واقعیت مسلم این است که جامعه و اقتصاد امروز ما به کسب مداوم مهارت و دانش نیازمندند. مهم‌ترین چالش ملی ما این است که سازمان‌های دولتی مجری آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و مهارتی رسمی و غیررسمی به تنهایی و با برنامه‌های متمرکز قادر به مواجهه با آن نیستند

بهینه از منابع و امکانات و چگونگی استقرار انسان‌ها در فعالیت‌ها را در فضای جغرافیایی ملی و منطقه‌ای سامان می‌دهد. منظور از آمایش سرزمین رسیدن به مطلوب‌ترین توزیع ممکن جمعیت، توسط بهترین شکل توزیع فعالیت‌های اقتصادی - اجتماعی در پهنه سرزمین است و می‌تواند چارچوب‌های توسعه را ارائه دهد. همچنین می‌تواند مبنا و پایه اصلی در تهیه برنامه‌های توسعه منطقه‌ای یا استانی باشد. (<http://www.aamaayesh.ir>).

۳-۱- پیشینه طرح پایه آمایش سرزمین

اولین بار که فکر برنامه‌ریزی آمایشی در ایران مطرح شد، به اواسط دهه ۴۰ بازمی‌گردد. در بهمن‌ماه سال ۱۳۴۵ گزارشی تحت عنوان «مسئله افزایش جمعیت شهر تهران و نکاتی پیرامون عمران کشوری» توسط مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران انتشار یافت. در آن زمان کشور فرانسه که برای بازسازی‌های بعد از جنگ و مسائل ناشی از تمرکز بیش از حد پائین این نوع برنامه‌ریزی روی آورده بود، به عنوان یکی از کشورهای سابقه و پیش‌رو در این زمینه به حساب می‌آمد. عبارت «عمران کشوری» به کار گرفته شده در این گزارش احتمالاً معادل عبارت «Amenagement do temitoire» انتخاب شده بود، که به فعالیت آمایش سرزمین فرانسه اطلاق می‌شد.

بعد از این گزارش، سازمان برنامه و بودجه در اواخر دهه ۴۰ با اعزام کارشناسی به فرانسه و دعوت از مدیران مسئول این مطالعات در فرانسه به ایران باب مذاکراتی را در این زمینه باز نمود. در سال ۱۳۵۱ ترکیبی از گروه کارشناسی ایران و فرانسه به فعالیت‌های مشاوره در زمینه کشاورزی اشتغال داشت و گزارش کوتاهی تحت عنوان «طرح یادداشت مربوط به بهره‌وری سرزمین یا تنسيق سرزمین» تهیه و به سازمان برنامه ارائه کرد. در این گزارش مباحث و روش‌های آمایش سرزمین مطرح شده بود. به دنبال این گزارش، قرارداد تهیه طرح آمایش سرزمین توسط مرکز آمایش سرزمین که در سازمان برنامه و بودجه مستقر بود، با مشاور مذکور منعقد شد تا این مشاور نیز نتایج دور اول مطالعات خویش را در چند مرحله تا اوایل سال ۱۳۵۵ و نتایج مرحله دوم را در اردیبهشت ۱۳۵۶ ارائه کرد (<http://www.noandishaan.com>).

در نهایت نتایج کاربردی مطالعات آمایش سرزمین تحت عنوان «رهنمودهای آمایش سرزمین برای تهیه برنامه عمرانی ششم» تهیه و به سازمان برنامه و بودجه ارائه شد و براساس همین نتایج، برنامه عمرانی ششم رژیم گذشته با ماهیتی آمایشی تهیه شد که به سبب برخورد با انقلاب اسلامی ایران هیچ‌گاه به مرحله اجرا در نیامد. پس از انقلاب اسلامی و در اوایل دهه ۶۰ بار دیگر ضرورت انجام برنامه‌ریزی آمایشی احساس گردید.

۲-۳- طرح آمایش سرزمین به معنای تعیین استراتژی‌های توزیع فضایی جمعیت

شورای عالی اداری در بیست‌وششمین جلسه مورخ ۱۳۷۱/۲/۹، تهیه «طرح آمایش سرزمین» را به شرح زیر تصویب نمود:

ماده ۱- طرح آمایش سرزمین به معنای تعیین استراتژی‌های توزیع فضایی جمعیت و فعالیت در پهنه سرزمین، توسط سازمان برنامه و بودجه با همکاری دستگاه‌های ذی‌ربط تهیه و به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید.

ماده ۲- سازمان برنامه و بودجه موظف است در جهت تدوین برنامه آتی توسعه اقتصادی و اجتماعی با نگرش آمایشی استراتژی‌های توزیع فضایی جمعیت و فعالیت در پهنه سرزمین را به همراه برنامه‌های اجرایی زیر تهیه و به تصویب هیئت وزیران برساند.

- تعیین مناطق اولویت‌دار در توسعه از نظر پذیرش جمعیت و فعالیت.

- تعیین نقش نواحی مختلف از نظر تقسیم کار ملی و استقرار فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی، خدماتی و امکانات زیربنایی.

- تعیین چشم‌انداز اشتغال و توزیع آن در بخش‌های مختلف اقتصادی در سطوح ملی.

تبصره - کلیه دستگاه‌های اجرایی کشور موظف به رعایت مصوبات طرح آمایش سرزمین می‌باشند.

ماده ۳- آمایش سرزمین به صورت ادواری و متناسب با تغییر و تحولات اقتصادی و اجتماعی کشور و آمار و اطلاعات جدید توسط سازمان برنامه و بودجه، قبل از هر برنامه، مورد ارزیابی و تجدیدنظر قرار گرفته و به تصویب هیئت وزیران خواهد رسید.

ماده ۴- آمایش سرزمین به عنوان قسمتی از برنامه درازمدت کشور راهنمای تهیه برنامه‌های میان‌مدت و کوتاه‌مدت کشور خواهد بود.

ماده ۵- وظیفه آمایش سرزمین با تعریف و فعالیت‌هایی که در این مصوبه عنوان شده، توسط سازمان برنامه و بودجه انجام می‌گردد (<http://mhud.gov.ir>).

دوره فعلی مطالعات آمایش سرزمین نیز از اوایل سال ۱۳۷۷ آغاز شد. حاصل مرحله اول این مطالعات تحت عنوان «نظریه پایه توسعه ملی و دیدگاه بلندمدت آمایش سرزمین» در اردیبهشت ماه سال ۱۳۷۹ در جلسه هیئت محترم دولت ارائه شد. در ادامه، این مطالعات به تدوین ضوابط ملی آمایش سرزمین و تصویب آن در هیئت محترم وزیران و هم‌چنین به نظریه پایه توسعه استانی و راهبردهای بخشی آمایش سرزمین شد که در حال بررسی و تصویب در شورای آمایش سرزمین می‌باشد (<http://www.noandishaan.com>).

اسناد ملی توسعه ۳۰ استان کشور در هیئت وزیران با تأکید بر اولویت‌های بخش کشاورزی در بیشتر استان‌ها در سال ۸۴ تصویب شد (<http://www.agri-peri.ir>).

هدف کلی آمایش سرزمین عبارت است از سازمان‌دهی فضا به منظور بهره‌وری مطلوب از سرزمین در چارچوب منافع ملی. آمایش سرزمین زیربنای سازمان‌دهی توسعه منطقه‌ای است و به بیانی دیگر ابزار اصلی برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری‌های منطقه‌ای و ملی است (<http://www.noandishaan.com>).

با این حساب سند آمایش سرزمین، به عنوان بالادست برای «تدوین برنامه‌های عملیاتی بخش» و «منطقه‌ای» کاربرد دارد. این الزام در تبصره ذیل ماده ۷۲ قانون برنامه چهارم و مواد ۲، ۳، ۸، ۹، ۱۰ ضوابط ملی آمایش سرزمین و ماده ۱۸۳ قانون برنامه پنجم توسعه تصریح شده است. به بیان دیگر آمایش سرزمین عبارت است از استفاده بهینه از هر ناحیه از زمین بدون هرگونه آسیب به منابع آن. آمایش سرزمین استفاده از منابع را تضمین می‌کند و آن را به طریقی هدایت می‌کند که بتواند نیازهای نسل‌های فعلی و بعدی را تأمین نماید (<http://www.noandishaan.com>).

آمایش سرزمین، که تلفیقی از سه علم جغرافیا، اقتصاد و جامعه‌شناسی است، شامل اقدامات سامان‌دهی و نظام‌بخشی به فضای طبیعی، اجتماعی، اقتصادی و ملی است

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱، به‌طور همزمان سال اول «اجرای نقشه جامع علمی کشور»، «سند تحول بنیادین آموزش و پرورش»، «سند برنامه درسی ملی» و «سال دوم اجرای برنامه پنجم توسعه کشور» (۹۴-۱۳۹۰) است و از همین رو دوران تحولی برای آموزش و پرورش کشور آغاز می‌شود و الزاماً متناسب با آن، برنامه‌های توسعه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و مهارتی نیز دچار تغییر و تحول اساسی خواهد شد. برای اجرایی شدن این اسناد، الزاماً یکی از برنامه‌های عملیاتی بخش آموزش و پرورش، تدوین «سند توسعه متوازن آموزش‌های فنی و حرفه‌ای مبتنی بر آمایش سرزمینی» خواهد بود که براساس آن قرار است استقرار نظام مکان‌یابی مدارس بر سامانه آمایش سرزمین و تحولات جمعیتی (ناظر به ۵۰ سال آینده) مورد توجه قرار گیرد. هم‌چنین، تحولات سرزمینی کشور که بر اثر توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پیش می‌آید و تحولات جمعیتی، ناشی از جابه‌جایی جمعیت و تغییر ساختار سنی و جنسیتی آن که ایجاد می‌کند سیاست‌ها، فرایندهای اجرایی و ساختارهای اجرایی و آموزشی از انعطاف کافی برخوردار باشند و رویکرد تقاضامدار، به مفهوم توجه به «تقاضا در بازار خدمات آموزشی» (و به تعبیری مشتری‌مداری و مدیریت تقاضا برای آموزش)، توأم با عرضه‌مداری نیز مورد تأکید قرار گیرد.

از آنچه در این مقاله اشاره شد می‌توان جایگاه و نقش کارشناسان آموزش فنی و حرفه‌ای استان‌ها و مناطق آموزشی کشور را در طرح‌ریزی و اجرای انواع برنامه‌ریزی‌های متداول در

نظام آموزشی کشور را در مدل زیر (شکل شماره ۱) خلاصه و عرضه کرد:

شکل شماره ۱. نقشه شناختی جایگاه و نقش کارشناسان آموزش های فنی و حرفه ای و مهارتی استان ها و مناطق آموزشی طراحی و ترسیم نقشه: نگارنده، ۱۳۹۱

پژوهشی - توسعه ای ملی تدوین و به مرحله اجرا گذاشته شود. در این طرح ملی برنامه ریزی منابع انسانی، با در نظر گرفتن مزیت های نسبی استان های مختلف از حیث جغرافیا، نیروی انسانی، وضعیت اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، و در اولویت نخست، مأموریت زیر نظام آموزش های فنی و حرفه ای و مهارتی مورد بازنگری قرار گیرد و با بهره گیری از نظرات افراد خبره برنامه های توسعه استانی و منطقه ای آن در چارچوب طرح آمایش سرزمین مدل سازی، تدوین و پس از آموزش و آماده سازی کارشناسان استان ها و مناطق آموزشی به مرحله اجرا گذاشته شود. با توجه به اهمیت جایگاه و نقش نظام آموزش آموزش و پرورش در توسعه و رشد کشور و نقش برجسته آمایش سرزمین در سرعت بخشی و هماهنگ سازی رشد و توسعه در تمام بخش ها و مناطق، هدف از «طرح جامع آمایش آموزش های فنی و حرفه ای و

آب کارشناسان آموزش های فنی و حرفه ای و مهارتی برای قرار گرفتن در چنین جایگاهی آمادگی دارند؟ اگر کارشناسان برنامه و بودجه کشور پس از سال ها آموزش، برگزاری نشست توجیهی، همایش تخصصی و آزمون خطای بسیار موفق به اجرای طرح آمایش سرزمین شده اند، این امر بعید به نظر می رسد که کارشناسان وزارت آموزش و پرورش بدون هیچ سابقه قبلی و صرفاً با تکیه بر مصوبات قانونی یا درخواست مدیران عالی خود بتوانند از عهده انجام چنین عملیات پیچیده ای برآیند. نسبت دادن آنچه تاکنون تحت عناوین برنامه ریزی راهبردی، توسعه و برنامه ریزی آموزشی و درسی انجام می گرفته به طرح «آمایش سرزمین» یا «آمایش آموزشی» نیز کاری بیهوده برای رفع تکلیف و دور از منطق برنامه ریزی است. بنابراین ضرورت دارد «طرح جامع آمایش آموزش های فنی و حرفه ای و مهارتی کشور»، در قالب یک طرح

مهارتی کشور» مشخص کردن نقش و مسئولیت خاص هر منطقه براساس توانمندی، قابلیت‌ها و هماهنگی با دیگر مناطق است. امیدواریم با اجرای این طرح‌ها، نظام آموزش آموزش و پرورش کشور در چشم‌انداز برنامه بیست ساله به نظامی رقابت‌پذیر، سرآمد در منطقه، دارای هویت اسلامی- ایرانی و در دسترس همگان باشد.

منابع

۱. آزاد، ابراهیم. (۱۳۸۷). بررسی وضع مطلوب و موجود عملکرد یادگیری در نظام آموزش فنی و تربیت حرفه‌ای- اقتصادی، دبیرخانه طرح تدوین سند ملی آموزش و پرورش، تهران. دسترسی: (<http://www.jobportal.ir>)
۲. اکبری، مهناز. (۱۳). آمایش سرزمین چیست؟ دسترسی: (<http://www.saipaonline.com>)
۳. پالوج، مجتبی. (۱۳۸۵). آمایش سرزمین؛ فردا خیلی دیر است، مدیر گروه برنامه‌ریزی مؤسسه پژوهش‌های اقتصاد کشاورزی در گفت‌وگو با ایسنا، دسترسی: (<http://www.agri.peri.ir>)
۴. پایگاه اطلاع‌رسانی دولت، (۱۳۹۱) الزام همه دستگاه‌های اجرایی به همکاری در تنظیم «سند آمایش نیروی انسانی کشور، دسترسی: (<http://www.dolat.ir>)
۵. حصاری، علی. (۱۳۹۰). تأمین ۸۰ درصدی اهداف برنامه چهارم توسعه در آموزش و پرورش. هفته‌نامه برنامه شماره ۴۴۱، دسترسی: (<http://www.spac.ir/barnameh>)
۶. دفتر مقام معظم رهبری. (۱۳۹۰). سیاست‌های کلی آمایش سرزمین (۱۳۹۰/۹/۲۱)، دسترسی: (<http://www.bsmt.ir>)
۷. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۳۸۸). سند برنامه درسی ملی (ویراست سوم)، دبیرخانه طرح تدوین سند، دسترسی: (<http://www.oerp.sch.ir>) و (www.sce.ir)
۸. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی. (۱۳۸۹). طی سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۸۴ برنامه چهارم محقق شد؛ افزایش مشارکت بخش خصوصی در آموزش فنی و حرفه‌ای؛ دفتر نظارت برنامه، هفته‌نامه برنامه، سال نهم، شماره ۳۸۸، دسترسی: (<http://www.spac.ir/barnameh/Barnameh>)
۹. سند چشم‌انداز ۲۰ ساله نظام. (۱۳۹۰). دسترسی: (<http://www.yaali.name>)
۱۰. شریف‌زاده، محمدرضا. (۱۳۹۰). سند توسعه متوازن آموزش‌های فنی و حرفه‌ای براساس آمایش سرزمینی تدوین می‌شود، متن مصاحبه با مدیرکل دفتر آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و کار دانش وزارت آموزش و پرورش. دسترسی: (<http://www.irna.ir>)

۱۱. شورای عالی آموزش و پرورش. (۱۳۹۰). سند راهبردی نظام آموزش و پرورش، مصوب، دسترسی: (www.sce.ir)
۱۲. شورای عالی اداری کشور. (۱۳۹۱). طرح آمایش سرزمین (مصوب ۱۳۷۱/۲/۹)، دسترسی: (<http://www.mhud.gov.ir>)
۱۳. شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۹۰). سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، مصوب آذرماه. دسترسی: (www.iranculture.org)
۱۴. شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۹۰). نقشه علمی کشور، مصوب، دسترسی: (www.iranculture.org)
۱۵. طهماسب‌زاده، پیمان. (۱۳۹۰). کاربرد اطلاعات آمایش سرزمین در برنامه‌ریزی آموزشی، دسترسی: (<http://sarabpeyman.blogfa.com>)
۱۶. قاسم‌زاده، کوروش. (۱۳۹۰). آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی در آموزش و پرورش. دسترسی: (<http://www.kghh.ir>)
۱۷. قانون برنامه پنجم توسعه (۱۳۸۹). دسترسی: (<http://www.yag.msrt.ir>)
۱۸. لاریجانی، فاضل. (۱۳۸۸). استراتژی کانادا در ارتباط با نوآوری مهارت و آموزش، روزنامه سیاست روز، شماره ۱۲، دسترسی: (<http://www.javanemrooz.com>)
۱۹. مهندسان مشاور DHV از هلند. (۱۳۷۱). رهنمودهایی برای برنامه‌ریزی مراکز روستایی. ترجمه سید ابوطالب فناپی، سیدجواد میر، ناصر اوکتایی و مهدی گنجیان، وزارت جهاد سازندگی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، سلسله انتشارات روستا و توسعه، شماره ۱۰.
۲۰. نوروززاده، رضا، فتحی واجارگاه، کوروش. کی‌نوری. (۱۳۸۸). تحلیل محتوایی اسناد فرادستی و معین به‌منظور استنتاج سیاست‌های برنامه‌های توسعه پنجم بخش آموزش عالی، تحقیقات و فناوری. فصل‌نامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، شماره ۵۳، صص ۵۰-۲۹.
۲۱. وحیدی، پریدخت. (۱۳۸۵). بررسی تأثیر برنامه چشم‌انداز بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و فرابخش‌ها بر نظام آموزش و پرورش. دبیرخانه طرح تدوین سند ملی آموزش و پرورش، تهران.
۲۲. وزارت صنعت، معدن و تجارت. (۱۳۹۰). سامانه هم‌افزا، برنامه راهبردی صنعت، معدن و تجارت، دسترسی: (<http://www.bsmt.ir>)
۲۳. وب‌گاه طرح ملی آمایش صنعتی و معدنی کشور، (۱۳۹۰). دسترسی: (<http://www.aamaayesh.ir>)
۲۴. وبلاگ ارشدان مدیریت آموزشی. (۱۳۹۰). دسترسی: (<http://www.tvlo.ir>)
۲۵. وبلاگ انجمن نواندیشان. (۱۳۹۰). دسترسی: (<http://www.noandishaan.com>)
۲۶. وبلاگ انسان، فضا، فعالیت. (۱۳۹۰). دسترسی: (<http://assir.parsiblog.com>)

